

მერაბ ბერიძე

ნაისა

ოსმალებს 1595 წელს აღუწერიათ სოფელი **ნაისა**, რომლის შესახებ სერგი ჭიქია წერს: “დაწერილობას დიაკრეტული ნიშნები სულ არა აქვს, მაინც ნაისა კარგადაა ამოკითხული... “დავთრის” ნაისა 3 კომლიანი სოფელია, რომელმაც ჩვენამდე ვერ მოაღწია. ნაისა ნასოფლარის ადგილმდებარეობის ვასარკვევად ძიება გელსუნდა - ორხოფის მიდამოებში უნდა ჩატარდეს; პეტრე მაზნიაშვილით “ხერთვისის ზევითაა” (ს. ჭიქია, 1958, გვ. 258).

სამი კომლიდან ვიცით, რომ ერთს **შაშუკა** რქმევია, მეორეს **ყანდუ** და მესამეს **კაკულა**. ყანდუ და კაკულა ძმები ყოფილან (ს. ჭიქია, 1941, გვ. 186). ნაისა, მართლაც, “ხერთვისის ზევით” ჯავახეთის მტკვრის მარჯვენა ნაპირზე არის ნასოფლარი. ტერიტორიულად ეკუთვნის ახალქალაქის რაიონის სოფ. ჩუნჩხას. გრ. ბერიძეს “ჯავახური დიალექტის სალექსიკონო მასალისათვის” დართული აქვს გეოგრაფიულ სახელთა სია, სადაც მითითებულია, რომ **ნაისა** მდებარეობს სოფ. ჩუნჩხის ხრამში.

ნაისას სხვა სახელიც აქვს. დღეს ამ ადგილისათვის ყველაზე მნიშვნელოვანი ნაგებობა არის ეკლესია. მას **დის ეკლესია**ს ეძახიან. და-ძმის ეკლესიები ჯავახეთის მტკვრის მარჯვენა და მარცხენა ნაპირების ეკლესიებია. დის ეკლესია, იგივე ნასოფლარ ნაისის ეკლესია, მდინარის მარცხენა ნაპირზეა, ხოლო **ძმის ეკლესია**ს, რომელიც **წმ. გიორგის** სახელობისაა, თოკელები მონასტრის უწოდებდნენ. იმავე თოკელების მტკიცებით, ნაისის ეკლესია არის **წმ. ნინოს** სახელობისა და რადგან ორივე - **წმ. გიორგი** და **წმ. ნინო**, კაბადოციელები იყვნენ. და-ძმისა იმიტომ ეწოდათ ამ ეკლესიებს. არის სხვა ვერსია: სოფლიდან და-ძმა მოიტაცეს. ისინი სხვადასხვა ადგილას მოხვდნენ, დაიზარდნენ და მოხდა ისე, რომ ერთმანეთი შეუყვარდათ; ბოლოს იქორწინეს; და-ძმა შეუღლდა. გავიდა დრო, გამოჩნდა ისეთი ვინმე, ვინც იცნო ისინი, გამოჰკითხა და უთხრა მათ, რომ და-ძმანი იყვნენ და ღმერთს შესცოდეს. მძივე ცოდვის მოსანანიებლად მათ ააშენეს ეკლესიები (ერთი — დამ და მეორე — ძმამ), რომლებიც ერთმანეთს უყურებს. ამ ეკლესიებში წირვა-ლოცვა აღველინებოდა. ძმის ეკლესიაში მცხოვრებ ბერებს (შემთხვევითი არ არის, რომ მას მონასტრის ეძახიან თოკელები), ვენახი ჰქონდათ. ლეონოს რომ დაწურავდნენ ხოლმე, მდინარეზე გაბმული ოწინართი აწვდიდნენ დის ეკლესიის მსახურთ.

ნასოფლარ **ნაისას** დასავლეთიდან ჩამოუდის **ცხენელის ხევი**. რომელიც იწყება **ქილვას მინდვრიდან**, ჩამოივლის ნასოფლარ **ცხენელას** (სახელიც იქიდან ეძღვეა), ჩამოვა **ჩუნჩხის ხრამში**, გაუვლის ნაისას და უერთდება ჯავახეთის მტკვარს მარცხენა ნაპირიდან.

ნასოფლარ **ალჯვიდან** მომავალი წყალი გამოდის **ნაისის თაფზე**. ამ წყლით ირწყვებოდა ნაისის შემოგარენი და თვით სოფელიც თავის დროზე. შორიდან ისე ჩანს, თითქოს ნასოფლარი მშრალი, უწყლო ადგილია, მაგრამ სინამდვილეში ასე არ არის. გარშემო ხევები წყლიანია, ხოლო ნაისის ძირში

დღესაც არის ლელიანი ადგილი. ეკლესია დგას **კოტაკზე**, რომლის ძირში იყო ვაკე ადგილი, ითესებოდა ბოსტნები. 1930 წელს დაბადებული ჩუნჩხელი დავით ბერიძის მტკიცებით, 1946 წლის მაისში დიდი სეტყვა მოვიდა, ადიდდა ცხცენელის ხევი, წამოიღო ქვა-ლოდი და დაფარა **ნაიხის ძირზე** ვაკე. დაფარა წყაროებიც. რომელიც იქ გამოდიოდა.

ჩუნჩხაში დღემდე ჰყვებიან ასეთ ამბავს: სოფელში გაჩენილა შავი ქირი. ერთ ჩუნჩხელ კაცს გადაუწყვეტია, ქირს დამალვოდა. ასეთ ადგილად მან აირჩია **ნაიხის ლელიანი**. სამწუხაროდ, სიკვდილს ვერ გაქცევია. სოფელში აღარ აუტანიათ და იქვე დაუმარხავთ.

ტოპონიმ ნაისაში უნდა გამოიყოს ფუძედ **ნა-**, რის საფუძველზეც სიტყვა დაიწლება შემდეგნაირად: **ნა-იხ-ა**. -იხ არის ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი.

“ვეფხისტყაოსნის” დასაწყისში არის ასეთი სტროფი:

“თამარს ვაქებდეთ მეფესა სისხლისა ცრემლდათხეული,
ვთქვენი ქებანი ვისნი მე, არ ავად გამორჩეული,
მელნად ვინმარე გიშრის ტბა და კალმად მე **ნა** რხეული.
ვინცა იმინოს, დაესვას ლახვარი გულსა ხეული“.

სტროფის კომენტარი ასეთია: “გიშრის ტბა შავი თვალების აღმნიშვნელი მეტაფორაა, **ნა** — ლერწამი, წერწეტა ტანის აღმნიშვნელი მეტაფორა. ტაეპში ლაპარაკია თამარის შავ თვალებსა და წერწეტ ტანზე (შოთა რუსთაველი, 2002, გვ. 16).

ერთი შეხედვით, წინააღმდეგობას ქმნის **ნა-ს**, როგორც ხმოვანფუძიანი სახელის ნათესაობით ბრუნვაში შეუკვეცავად წარმოდგენა (შდრ., ქვა-ქვის, ქა-ქის და ა.შ.), მაგრამ ასეთი შემთხვევები ძველ ქართულში გვხვდებოდა ხოლმე. ივ. იმნაიშვილის მიხედვით, “კითხვითი ნაცვალსახელი ძველ ქართულში არ იკვეცება“. დღეს ეს ნაცვალსახელი კვეცადია, ხოლო ძველში გვქონდა რადთა. რადსა, რადსათჳს, რადსაგან, რადთაგან (ი. იმნაიშვილი, 1957, გვ. 103). ამას გარდა გვაქვს შემთხვევები, როდესაც უკვეცელია: ა-ზე დაბოლოებული სახელები: მანა, გუნდა (გუნდაძა), გუგა, კუტალა, წინწილა, სატანა (სატანაძა), დანა (დანაისა, დანაძა), ეკლესია (ეკლესიაძა) და სხვა (ი. იმნაიშვილი, 1957, გვ. 104-105).

-**იხ** დაბოლოებიანი ტოპონიმები. რომლებიც ფუძემუკვეცელად არის წარმოდგენილი ბევრი არ არის, მაგრამ მაინც გვხვდება. მაგალითად: კლდესი. კლდესა (შ. აფრიდონიძე, ფ. მაკალათია, 1980, გვ. 245). სერბაისი (იმერეთი), კვაისი, ამსაისი (იმერეთი) და სხვა.

მითითებული სახელებიდან განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია **კვაისა**, რომელიც, გარდა იმისა, რომ “ნაისას ზუსტი მოდელის მქონეა“ (ი. მაისურაძე). თანამედროვე რუკების ცოდვასაც წარმოადგენს. ქართული ქვაისა რუსულ რუკებზე გადაეიდა, როგორც **Кваиса**, საიდანაც დაბრუნდა ქართულში **კვაისად** და უკვე 1949 წლის აღმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფით **ჩახავალიხ** საბჭოში შედიოდა როგორც სოფელი. როდესაც საუბარია ქვაისას შესახებ, ყველაფერი ნათელია და გამჭვირვალე, ხოლო თუ არ გავითვალისწინებთ ტოპონიმის ისტორიას, სახელი გაუმჭვირვალეა და ბუნდოვანი. ქართლის ტოპონიმის ცნობილი მკვლევარი პროფესორი ნიკო ოთინაშვილი განმარტავს: “ცხინვალ-ონის მიმართულებით, უკიდურესად დასავლეთით არის დასახლებული

პუნქტი **კვაისა**, უფრო სწორად, **ქვაისა//ქვაისი**. იგი მდებარეობს მდინარე **ჭეჭორას** მარცხენა ნაპირზე, სამხრეთით ტყიანი მთები აკრავს. ამ ტყეში არის პატარა ბაზილიკური ეკლესიის ნანგრევი. დიდ, მუქი ფერის ბრტყელ ქვაზე არის ნუსხური წარწერა: “არსენს და მშობელთა მისთა შეუნდოს ღმერთმან”. ამ დასახლებულ პუნქტს ძველად ეწოდებოდა **კუდარო**. **კუდაროს ქედი** ჰქვია **ერწოს ტბიდან** ქვაისამდე მისულ ქედს, რომელიც ჭეჭოროს ველის და ყვირილის წყალგამყოფია. ამ მთაში არის ქვის დიდი საბადო, რომელიც 1956 წელს აღმოაჩინა ინჟინერმა ნიკოლოზ რეხვიაშვილმა და მიმდინარეობდა ქვის ამოღება-დამუშავება. ამჟამად ყველაფერი გაჩერებულია. როგორც ჩანს, ქვის საბადოს იყენებდნენ ჩვენი წინაპრები ოდითგანვე და სახელიც იმიტომ უწოდეს ქვაისა”.

ნაისა ნა-ს და შესაბამისად ლერწამს დაუკავშირა ილია მაისურაძემ ჯერ კიდევ 1964 წელს, როდესაც “ლიტერატურულ საქართველოსა” და “წითელ დროშაში” გამოაქვეყნა წერილები ამ ტოპონიმის შესახებ. ნიშანდობლივია, რომ დღევანდელი სიმცირე ლელიანისა მაშინ არ შეიმჩნევა. ლერწამი ნაისისათვის განსაკუთრებით იყო დამახასიათებელი. ი. მაისურაძე წერს: “ახლა კი საკმარისი აღმოჩნდა უშუალოდ მენახა **ნაისა** — მტკვრის მარცხენა ფერდობზე მცირე ნაეკლესიარის ამბარა დარჩენილი, ჟამთა სიავით დანგრეული მამა-პაპათა ეს საბუდარი, თვალი მომველო მდინარის პირ-პირ გაღმა-გამოღმა აშოლტილი წვირილი ლერწმოვნისათვის, რომ ამ სიტყვას რაღაც ახალი ძალა შემატებოდა” (ი. მაისურაძე, 1964, გვ. 3). ლერწამი მხოლოდ თვალისთვის არ იყო მიმზიდველი და გამორჩეული ამ ადგილზე. მისგან სალამურის გამოთლაც კი შეიძლებოდა: “სანამ მოქანავე ხიდზე გადავიდოდით, შარაგზაზე ჭვუფ-ჭვუფად გაიშალა სტუმრების მარაქა. არსენი კი ლერწმოვნის ტევრს შეერია, იქიდან რამდენიმე მოჭირალი ლერწამი გამოიტანა, სალამური გამოჭრა და თვლებით გახვრეტილ ნედლ ღეროებს სასიამოვნო ჰანგები გამოაღებინა. ეს ფაქტი კარგად მენიშნა. იგი თითქოს თვალნათლივი დადასტურება იყო დიდი რუსთაველის პოეტური გააზრებისა და ლექსიკოგრაფთა მიგნებისა: ნა — ლერწამი. ნა — სალამური, ხოლო ნაისა — **ლერწმოვანი**” (ი. მაისურაძე, 1964, გვ. 3).

“ვეფხისტყაოსნის” შესავალში “შე ნა” რხეული აღდგენილია, როგორც ამას ი. მაისურაძე მიუთითებს, მანამდე იყო “შინა რხეული”, მაგრამ **ნა** ლერწმის თუ სალამურის მნიშვნელობით რუსთაველთან სხვაგანაც, ძირითად ტექსტშიც, გვხვდება. **ნა** ლერწმის მნიშვნელობით მხოლოდ რუსთაველთან და ჩხარუხაძესთან გვხვდება, ძველ ტექსტებში და შესაბამისად ლექსიკონებში არა გვაქვს, რასაც ი. მაისურაძე, ნ. მარზე დაყრდნობით, დიალექტური ნაკადით ხსნის “ვეფხისტყაოსანში” და თვლის, რომ **ნა** სპარსულიდან უშუალოდ მესხურში შემოსული, იმიტომ “უფრო ხალხური, სასაუბრო მეტყველების კუთვნილება ჩანს, რომელიც მარტოოდენ გეოგრაფიულ სახელს შემოუწინავენს” (ი. მაისურაძე, 1964, გვ. 4).

მართლაც, ასეთი რამ ხშირად ხდება ხოლმე მესხეთის ტოპონიმიაში. ამ ტიპის სახელები სხვაც გვაქვს. ეს არ არის სუბსტრატი, რადგან, როდესაც სიტყვა შემოვიდა დიალექტში, მისი მომხმარებელი იყო ქართველი კაცი. მოსალოდნელია, რომ იგი ერთგვარ ინსტრუმენტს, სალამურის სახეობას, შემოჰყვა, როგორც სახელი და შემდეგ აღნიშნა ლერწამიც, როგორც სალამურის

გასაკეთებელი მასალაც, მით უმეტეს, რომ თვით სპარსულში ორივეს აღსანიშნავად იხმარება ეს სიტყვა. ასევე მოხდა სხვა შემთხვევაშიც. მაგალითად, ქართულში შემოვიდა არაბული სიტყვა **რაბათი**, რომელიც ციხის გარშემო დასახლებას ნიშნავდა. “გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთრის” მიხედვით, XVI საუკუნის ბოლოს ათობით ციხის რაბათია: ახალციხის ციხის რაბათი, უდის ციხის რაბათი, აწყურის ციხის რაბათი, ასპინძის ციხის რაბათი და მრავალი სხვა. მაშინ სიტყვა ცოცხალი იყო. დღეისათვის კი რაბათი მხოლოდ ახალციხეში შემოგვრჩა ციხის გარშემო დასახლების აღსანიშნავად. იგი ქალაქის ერთ-ერთი ყველაზე დიდი უბნის სახელია. “რაბათი არ მოიხსენიება არც ვახუშტი ბატონიშვილთან და არც რუსების მიერ ქალაქის აღებისას, რადგან ახალციხე არის დასახლებული პუნქტის სახელი, ხოლო რაბათი მისი შინაარსია, სოციალური დახასიათება”. ისევე, როგორც ნაისა და რაბათი, ერთ დროს შემოსული იყო მესხურ დიალექტში სიტყვა **ღარანი**, ასევე არაბულიდან. ისიც გაქრა ბოლოს დიალექტიდან, რადგან შესაბამისი ობიექტი აღარ არსებობს, აღარ ცოცხლობს, სამაგიეროდ შემოგვინახა ტოპონიმია და ბევრ სოფელში არის **ღარანი** ადგილის სახელად. თურქულიდან შემოვიდა მდინარის ნაპირის, მდინარის ტოტისა თუ კუნძულის აღსანიშნავად სიტყვა **აღა**, რომელიც დღევანდელ დიალექტში აღარ იხმარება, მაგრამ ადგილის სახელად შემოგვრჩა რამდენიმე ადგილას. ასევე შეერქვა ჭაობიან ადგილს, სადაც ლერწამი ხარობს, **ნაისა**. მასში დადასტურებული **ნა** მესხეთში მეთორმეტე საუკუნეში შემოსული და გავრცელებული სპარსული სიტყვა უნდა იყოს.

დამოწმებული ლიტერატურა

- შ. აფრიდონიძე, ფ. მაკალათია, 1980 — შ. აფრიდონიძე, ფ. მაკალათია, ქართული ოიკონიმები, კრებული ტოპონიმოკა, II, თბ., 1980.
- ი. იმნაიშვილი, 1957 — ი. იმნაიშვილი, სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში, თბ., 1957.
- ი. მაისურაძე, 1964 — ი. მაისურაძე, ნაისა (სამეცნიერო პოპულარული ნარკვევი), “წითელი დროშა”, №136, თბ., 1964 წ. 17 ნომბერი.
- შ. რუსთაველი, 2002 — შოთა რუსთაველი, “ვეფხისტყაოსანი“, “ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი, განმარტებანი და ლიტერატურის გარჩევა დაურთო ნ. ნათაძემ, თბ., 2002.
- ს. ჭიქია, 1941 — ს. ჭიქია, გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი, ტ. I, თბ., 1941.
- ს. ჭიქია, 1958 — ს. ჭიქია, გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი, ტ. II, 1958.

MERAB BERIDZE

NAISA

The village of *Naisa* was described in 1595 by the Ottomans. It was a small village with three families. Unfortunately, the village hasn't reached to us, though the place- *Naisa* is really situated near "Khartvisi" on the bank of the Javakheti Mtkvari. Territorially it belongs to the village of Chunchkha, Akhalkalaki region. This old settlement has got another name too. The most significant thing for this place is a church. It is called Sister's church. Brother's and sister's churches are the ones on the right and left banks of the Mtkvari. Sister's church (that is *Naisa's* church) is on the left side of the river but Brother's St. George church is called a monastery by the people of the village of Toki. They claim that *Naisa's* church is a St. Nino church and as both - St. Nino and St. Giorgi - were from Kapadokia, the churches were called Brother's and Sister's.

In the place-name *Naisa* we should highlight a root – *na*. On its base the word is divided into the following parts: *na-is-a* where *is* is a sign of the Genitive Case. In the introduction of the poem "The Knight in the Panther's Skin" *na* is confirmed: - I completely used the agate's lake and *na* body as a pen. The commentary of the line is the following. Agate lake is a metaphor expressing eyes, *na* is a metaphor expressing a slender body like *a reed*.

There are not many vowel rooted toponyms with is in the end which are represented not as root reduced but they still exist. e.g *Kldeisi*, *Urbaisi*, *Kvaisi*, *Amsaisi*. Among them the most distinguished is *Kvaisa* which is originated from *Quaisa*. But it was changed into *Кваиса* on the Russian maps and thus, we got Georgian *Kvaisa*.

It is possible that *na* came in the language as a name of an instrument, a pipe, then it was mentioned as a reed, a material for making a pipe. It is worth mentioning that in the Persian language the word is used to describe both meanings. Georgian *reed* didn't lose its position and has won. As for toponymy, it only fixed the fact. The word *Rabati* came into Georgian in the same way. It meant the settlement around the castle. Later, the language stopped to use it. But the place-names kept it like Turkish *ada* and *darani* in the Meskhetian dialect and toponymy.

It is possible that *na* came in the language as a name of an instrument, a pipe, then it was mentioned as a reed, a material for making a pipe. It is worth mentioning that in the Persian language the word is used to describe both meanings. Georgian *reed* didn't lose its position and has won. As for toponymy, it only fixed the fact. The word *Rabati* came into Georgian in the same way. It meant the settlement around the castle. Later, the language stopped to use it. But the toponymy kept it like Turkish *ada* and *darani* in the Meskhetian dialect and toponymy.